

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ І
ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ГУСТОЗАСЕЛЕНОГО
СЛАБОУРБАНІЗОВАНОГО РЕГІОНУ
(НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Постановка проблеми. В сучасний період активізувалися дослідження українських вчених-географів та економістів соціально-географічних та еколого-економічних проблем регіонів України, серед яких важливе місце посідають проблеми населення, особливо його розселення та зайнятості. Причому вирішення проблеми забезпечення зайнятості населення регіонів значною мірою залежить від удосконалення його розселення і навпаки. Проте комплексні суспільно-географічні дослідження взаємопов'язаного розселення та зайнятості населення як на національному, так і регіональному рівнях відсутні. Проте останніми роками актуальність та гострота цих проблем посилилася. Отже, саме географи мають стати з'єднувальним мостом між географічними дослідженнями розселення та економічними – зайнятості населення і регіональних ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками в Україні приділяється певна увага дослідженням регіонального розселення в умовах переходу країни до ринкової економіки. Зокрема, А.І. Доценко досліджував динаміку і структуру розселення та розробив його прогноз до 2015 року, І.В. Терон проаналізувала працересурсний потенціал, зайнятість та ринок праці. Результати цих досліджень опубліковані у Схемі розвитку і розміщення продуктивних сил Івано-Франківської області на період до 2015 року [5]. Соціально-економічні проблеми розселення в Івано-Франківській області та Карпатському регіоні висвітлені у нещодавно виданій колективній монографії вчених Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України [2]. Суспільно-географічні проблеми розселення в Карпатському регіоні досліджували вчені Львівського та Чернівецького університетів. Зокрема, Н.М. Паньків виявила тенденції розселення у гірській зоні Карпат [3], Г.М. Анісімова обґрунтувала формування територіальних систем розселення та В.О. Джаман проаналізував демогеографічні аспекти їх функціонування у Західному регіоні України [1].

Певний доробок мають вчені Інституту регіональних досліджень НАН України У.Я. Садова та Л.К. Семів, які досліджували територіальну організацію функціонування регіональних ринків праці, проблеми зайнятості населення, у тому числі й Івано-Франківської області.

Виділення невирішених частин проблеми. Для поліпшення умов та підвищення рівня життя населення в регіонах необхідні комплексні суспільно-географічні дослідження всіх сторін життєдіяльності населення – відтворення, розміщення, розселення, зайнятості та відпочинку. Значний вплив на зайнятість та ринок праці відіграє історично сформований характер розселення населення, який має істотні регіональні відмінності. Тому лише комплексно-

регіональний підхід дає можливість виявити актуальні економічні та соціальні проблеми взаємопов'язаного розселення та зайнятості населення.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є виявлення тенденцій динаміки розселення та зайнятості населення, зрушень їх структури, окреслення існуючих соціальних та економічних проблем, розробка шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження регіональних проблем України перш за все необхідно розробити типологію регіонів за певними ознаками. Головний вплив на розселення мають заселеність території та рівень її урбанізації. Івано-Франківщина як об'єкт нашого дослідження належить до густозаселених регіонів України. За щільністю населення (100 осіб на 1 км²) вона займає п'яте місце, поступаючись Донецькій, Дніпропетровській, Чернівецькій та Львівській областям. Про густу заселеність області свідчить також густота поселенської мережі (на 1000 км² території припадає 58 поселень проти 49 в середньому в Україні).

В той же час область має низький рівень урбанізації (питома вага міського населення становить 42,9%) і за цим показником вона належить до слабоурбанізованих регіонів, випереджаючи Закарпатську та Чернівецьку області. Сільського населення в області на 35% більше міського, а це означає, що у сільській місцевості накопичилося більше проблем, пов'язаних з населенням, ніж у міській. Співвідношення між міською та сільською поселенськими мережами становить 1:20.

Поселенська мережа області, яка станом на 1 січня 2006 р. нараховувала 804 поселення, відзначається відносною стабільністю.

Протягом 1989-2005 рр. вона не змінилася. Це слід визнати як позитивне суспільне явище, тому що у більшості областей України за цей період поселенська мережа скорочувалася. Однак це не означає безпроблемність розвитку розселення у цьому регіоні. Проблеми тут є, але вони відображають специфіку Прикарпаття у соціально-демографічному, економічному та природному відношеннях.

В сучасний період демографічна база розселення в області зменшується. Якщо протягом 1989-1995 рр. загальна чисельність населення збільшилася на 3%, то а наступний період 1996-2005 рр. – зменшилася на 5,3%, що зумовлено істотною зміною демографічної ситуації і, як наслідок, депопуляцією. Остання триватиме і в перспективі до 2015 р. (населення зменшиться на 147 тис. осіб, або на 11%), якщо не буде вжито кардинальних заходів, спрямованих на покращення демографічних процесів в області (збільшення народжуваності, зменшення смертності, призупинення міграційного впливу тощо).

Головну роль у територіальній організації продуктивних сил та формуванні обласної системи розселення відіграють міські поселення, які створюють опорний каркас розселення. У 90-х роках минулого століття в результаті економічної кризи, депопуляції та розбалансованості виробничої бази міські поселення майже не розвивалися, а деякі з них перейшли до стану депресії, або стагнації. Протягом 1989-1995 рр. в області спостерігався розвиток урбанізації,

коли чисельність міського населення збільшилася на 7%, а з 1995 р. й дотепер відбувається депопуляція (міське населення зменшилося на 8%). Причина цього явища полягає у від'ємних показниках природного приросту та сальдо міграції. В перспективі до 2015 р. при збереженні існуючих негативних тенденцій демографічного розвитку та режиму відтворення населення процес дезурбанізації триватиме і чисельність міського населення зменшиться на 57 тис. осіб, або на 10%.

Для збереження і примноження демографічного потенціалу у міській місцевості області необхідно активізувати регіональну демографічну і урбанізаційну політику та підвищити її ефективність.

Головною формою територіальної організації міського розселення в області є міста, у 15 містах проживає 82% міського населення області. Розміщення, структура та функції міст мають деякі особливості. До великих належить лише обласний центр, людність якого становить 220,7 тис. осіб, що на 7% менше порівняно з 1995 р. Зменшення людності зумовлено зниженням темпів розвитку промисловості, змінами її спеціалізації та модернізацією, що викликало зниження рівня зайнятості та зростання безробіття. В перспективі людність Івано-Франківська трохи збільшиться за рахунок розвитку соціальних та управлінських функцій.

До середніх належать міста Калуш та Коломия, людність яких протягом 1996-2005 рр. зменшилася на 10%, а в перспективі до 2015 р. – на 6-12%. Для збереження людності необхідно провести технічне переозброєння машинобудівних та хімічних підприємств цих міст. Найпоширеніша в області мережа малих міст, яких зараз 12, або 80% всіх міст. У 2005 р. порівняно з 1995 р. людність їх зменшилася на 9%, що зумовлено стагнацією промисловості в одних та деградацією в інших малих містах. Проблема економічного розвитку цих міст може бути вирішена лише шляхом вкладення зовнішніх інвестицій, державної підтримки та пошуків іноземних інвесторів, тому що не маючи внутрішніх джерел поповнення місцевих бюджетів, малі міста самостійно не в змозі подолати економічну кризу.

Напрями та масштаби економічного розвитку міст залежатимуть від їх функцій. Більші можливості розвитку мають поліфункціональні міста, передовсім обласний центр. В області 11 міст є райцентрами, в яких промислові та соціальні функції поєднуються з адміністративними та управлінськими, що розширяє можливості їх подальшого розвитку. У гіршому становищі перебувають монофункціональні малі міста, розвиток яких потребує створення нових виробництв та обслуговуючих підприємств. В перспективі до 2015 р. мережа малих міст має збільшитися, ми пропонуємо смт. Перегінське перевести до категорії міста, тому що воно вже відповідає ознакам міста. Людність малих міст зменшиться на 10-16%.

Окрім міст до міської форми територіальної організації розселення належать селища міського типу, яких було 24 на Івано-Франківщині, причому мережа їх досить стабільна. У селищах проживає в середньому 18% міського населення області (проти 12% в середньому в Україні), що зумовлено особливостями спеціалізації промисловості в них. Як видно з функціональної класифікації, в

області переважають монофункціональні, в основному спеціалізовані промислові селища, розвиток яких цілком залежить від перспектив селищеформуєчих підприємств. У деяких селищах у зв'язку з вичерпанням природно-ресурсної бази і закриттям відповідних промислових підприємств (нафтогазодобувних, деревообробних, по виробництву будівельних матеріалів) потрібне створення нових промислових підприємств, або рекреаційних центрів (Битків, Вигода, Делятин, Кути, Ворохта).

Невід'ємною складовою обласної системи розселення є сільське розселення. В області історично сформувалася густа сільська поселенська мережа. В розрахунку на 1000 км² території тут припадає 60 поселень проти 47 в середньому в Україні. Густа заселеність сільської місцевості сприяла освоєнню та використанню сільськогосподарських земель.

Станом на 1 січня 2006 р. в області було 765 сільських поселень. Якщо у більшості областей України сільська поселенська мережа зменшувалася, то у Івано-Франківській збільшувалася (протягом 1989-2005 рр. на 9 сіл). Ця ж тенденція, вочевидь, збережеться і у перспективі.

Не менш важливою особливістю сільського розселення в області є звуження його демографічної бази, як у минулому, так і у майбутньому. Якщо у 1996-2005 рр. чисельність сільського населення Івано-Франківщини зменшилася на 4% (в середньому в Україні – на 9%), то у перспективі до 2015 р. – на 5-11% (в залежності від варіанта). Проблема збереження сільського демографічного потенціалу безпосередньо пов'язана із створенням нових робочих місць у сільському та лісовому господарствах.

Особливості сільського розселення відображає розподіл поселень за групами людності. В області сформувався крупноселенний тип сільського розселення, про що свідчить показник середньої людності одного поселення, який у 2005 р. становив 1043 особи, або вдвічі більший порівняно з середньоукраїнським (527 осіб). Для порівняння зазначимо, що середня людність села на Херсонщині – 676 осіб.

За даними перепису населення 2001 р., 43% сільських поселень області належало до великих (людністю понад 1000 осіб), проживало в них 76% всього сільського населення (в середньому в Україні відповідно 15,6 та 52%). Густа і крупноселенна мережа поселень в умовах низької землезабезпеченості (на душу населення припадає 0,46 га сільськогосподарських угідь, що в 4 рази менше, ніж в Херсонській області) створює значні труднощі для забезпечення зайнятості населення і подолання безробіття.

Територіальна структура розселення в області характеризується значними зональними відмінностями. У гірській зоні густота сільської поселенської мережі значно менша, ніж у рівнинній, а середня людність одного села навпаки більша (1300 осіб проти 946). Більш того у гірській зоні спостерігається вертикальна поясність розселення. Великі села розташовані в основному у міжгірських долинах та улоговинах. За даними перепису населення 2001 р., питома вага великих сіл у гірській зоні становила 83%, а рівнинній – 71% від чисельності сільського населення кожної зони. Шляхи вирішення проблем розселення та зайнятості населення у рівнинній та гірській

зонах області будуть різними і це потрібно враховувати.

Івано-Франківщина є специфічним регіоном як в історичному, природно-географічному, демографічному, економічному, так і соціологічному відношеннях. Останнє полягає в особливостях розвитку соціальної сфери, зайнятості населення та регіонального ринку праці. За даними суспільного обстеження, проведеного Держкомстатом України, станом на 1 листопада 2005 р. дитячі дошкільні заклади мало 20% сільських поселень Івано-Франківщини, школи – 80%, торговельні заклади – 87%, підприємства служби побуту – 4,6%, підприємства громадського харчування – 42%, відділення зв'язку – 55%, культові споруди – 89%. Як бачимо, забезпеченість сільських поселень соціальними об'єктами в цілому висока порівняно із східними та центральними областями України. Проте існує проблема підвищення рівня забезпеченості деякими видами соціальних послуг (побутовими, громадського харчування, зв'язку тощо).

В Івано-Франківській області досить гострою і складною є проблема зайнятості населення. зумовлена низьким рівнем розвитку промисловості, повільним виходом її з кризового стану та ринковою трансформацією. Якщо у 2000 р. в області рівень зайнятості населення (у віці 15-70 років) становив 57,8%, то потім поступово знижувався і на кінець 2005 р. дорівнював 51,6% (57,7% в середньому в Україні). За рівнем зайнятості область займає передостаннє місце серед областей України, випереджаючи Тернопільську. Серед головних причин такої ситуації слід вважати низький рівень індустріального розвитку, застаріла галузева структура промисловості, яка не відповідає сучасним потребам, технічна відсталість більшості промислових підприємств, кризовий стан нафтогазодобувної та деревообробної промисловості через зменшення природних ресурсів, низька фондоозброєність та продуктивність праці у сільському господарстві. В результаті цього навантаження на одне вільне робоче місце в області зараз становить 17 осіб проти 5 в середньому в Україні.

Наслідком цього є високий рівень безробіття в області, який хоча й помітно знизився (з 10,5% у 2000 р. до 8,8% у 2005 р.), але все ще вищий від середньоукраїнського (відповідно 11,6 та 7,2%). За останнє п'ятиріччя в області здійснено низку заходів по створенню нових робочих місць, що дало можливість у 2005 р. працевлаштувати 46,4 тис. осіб, що вдвічі більше, ніж у 2000 р. Проте цього недостатньо для істотного зниження рівня безробіття.

Для цього держава повинна здійснювати активну політику зайнятості населення спрямовану на створення додаткових робочих місць, на пріоритетний розвиток експортних виробництв, технічну модернізацію промисловості загальноукраїнської спеціалізації, підтримку розвитку середнього та малого бізнесу, створення умов для самозайнятості населення, стимулювання розвитку соціального та рекреаційного комплексів, запровадження системи податкових пільг підприємствам, які створюють додаткові робочі місця для працевлаштування безробітних.

Для вирішення проблеми зайнятості населення області необхідно враховувати особливості розвитку і територіальної структури

розселення, які істотно відрізняються від східних та південних регіонів України. При цьому заходи державної політики зайнятості населення повинні гармонійно поєднуватися з регіональною політикою, що здійснюється органами місцевого самоврядування щодо ринку праці.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що в Івано-Франківщині як специфічному регіоні України сформувався особливий тип розселення, що характеризується стабільною поселенською мережею, густим заселенням території, значним розвитком малих міст та міських селищ, крупноселенним сільським розселенням. Особливості динаміки та структури розселення мають значний вплив на зайнятість населення та регіональний ринок праці. Взаємозалежність цих процесів зумовлює необхідність комплексного дослідження проблем розселення та зайнятості на регіональному рівні.

Список літератури:

1. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. – Чернівці: Рута, 2003. - 392 с.
2. Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохатько О.Т., Танцюра В.Л., Кравцова Т.Г. Регіональне розселення в Україні: стан і прогноз. – К.: Фенікс, 2007. – 376 с.
3. Паньків Н. Населення Українських Карпат. – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 248 с.
4. Садова У., Семів Л. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз. – Львів, 2000, – 264 с.
5. Схема-прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Івано-Франківської області на період до 2015 року. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 201 с.

